

vek hteo da ostane naučnik, van konteksta već utvrđenih kriterijuma za sreću u toj ledenoj zajednici, pa je mogao imati samo dva logička značenja: da se time onome ko se u podrum šalje čini naročito dobro, ali i da se, iz nepoznatih razloga, ono može konzumirati samo u ograničenom vremenu, u datim primeru četraest dana.

Objašnjenje ga, premda logički besprekorno, nije zadovoljavalo. Bilo je u njemu nešto neprirodno. Dobro je, naime, iz njega proizlazilo kao privilegija. Izvesna prednost koja nije svima dana i koja se nečim moralna zasluziti, nečim naročitim, čemu je, jamačno, bio posvećen prvi, izgubljeni deo fraze. Novojerusalimjanin je u podrum slat za nagradu, a ne što je, makar i oročeno, uživanje u ekskluzivnom društvu pacova, bilo njegovo prirodno pravo. A to je, opet logički, protivrečilo dokazanoj idealnosti Novog Jerusalima. Zajednica u kojoj dobro nije opšte, urođeno, neotudivo pravo, nego se stiče i od ljudskih činova zavisi, pa se može ali ne mora uživati, nije idealna, premda prema savršenstvu smrebiti orijentisana, ako je stalno sve više pojedinaca u posedu tog dobra (bratstva sa pacovima), a sve manje onih koji su ga lišeni. A zajednica Novog Jerusalima bila je idealna. Svi su drugi nalazi na to ukazivali.

Materijalna kultura jedva da je i postojala. Njeni rudimentarni oblici – trošne drvene barake, neudobni ležaji, stolice koje bi danas služile za mučenje – zadržali su se, izgleda, još samo zato da Novojerusalimljane podsećaju na besmislen teret koji su se oslobodili kad su svoje težnje uputili čistoj duhovnosti.

Ishrana je bila puritanska. Vidan beše napor čitave zajednice da se jede što manje, kako bi se uslovi metabolizma potpuno preneli na paranormalne sile, i čovek konačno oslobođao fizisa. To je, razume se, bio ideal, teško ostvarljiv, ako ne i nemoguć. Pa ipak, raspologao je dokazima da su se mnogi Zekovi danima uzdržavali od hrane da bi to astralno stanje postigli, što je samo po sebi govorilo o čvrstini njihovih učenja i davalо nadu da bi jednog dana i taj krajnji cilj mogao biti ostvaren. A možda, mislio je, i jeste bio ostvaren. Svi su zatečeni mrtvi, ali kako su pomrli nije se znalo.

Posed nije postojao. Ono malo, uvek istih ličnih predmeta, što ih je kraj kostura zatačao – drvena kašika, prazna ulubljena konzerva ili igla od rible kosti – moglo je imati samo ritualnu vrednost.

Jedinstvo sa prirodom beše potpuno. Ono se nije vidjelo jedino u životu sa zverima, već i u opštih običajima. Vrlo često spavalo se u šumi, na ledu, bez ičega što bi omalo neposredno osećanje prirode. Tome je svakako doprinisala i letnja očeva u predelima u kojima se živa spuštaла na preko četrdeset stupnjeva ispod nule. (Ona je, uザgred, dokazivala da su oni nadvladali i klimu, ne kao njihov primitivni svet tehnikom izolacije od nje, već regulisanjem telesne temperature snagom čiste volje, inače bi od hladnoće izumirali davno pre nego što bi dostigli ikakvo savršenstvo).

Rad je u tom svetu uistinu bio nešto osobito. U mutantskom obavljali su ga kiberneti, i on je uvek imao neku svrhu. U Novom Jerusalimu rad nije imao nikakvu svrhu, osim u sebi samom, čime je tekao onaj najdublji skriveni smisao što su ga sve civilizacije, i pre i posle novojerusalimske, uzalud tražile. Bilo je prosto neverovatno kako je mudrost svih tih uzastopnih ljudskih civilizacija, poput slepca kraj pune činije, prolazila pored jednostavne, gotovo prostačke očiglednosti da rad može imati smisla jedino ako ga u sebi ostvaruje, a u sebi ga može ostvarivati jedino ako je besmislen. (Rad sa svrhom, u međuvremenu, ostvaruje smisao u onome što se tim radom pravi). Smisao rada je, dakle, bio ekskluzivno u samom radu. Povremene i privremene koristi behu tek slučajan nusproizvod, za koji još nije bio načinio da li je pokrivalo neke stvarne potrebe te, inače, već u svemu zadovoljene zajednice – što je bilo po sebi protivrečno – ili je bio obična omaška u odgovarajućoj delatnosti.

Zabava u mutantskom smislu nije postojala. Zabava su, očigledno, bili isključivo drugi ljudi.

Rudimentarnost jezika Zeka dokazivala je sposobnost za parmentalnu komunikaciju. Ti su ljudi govorili malo, jer su mislili isto, a isto su mislili jer su jednako živeli. Govor je oduvek bio sredstvo za postizavanje snošljivog kompromisa u pogledu stvarnosti. (Kako je svaki mutant imao svoju stvarnost, govor im je služio da se o njoj sporazumeju sa svojim mašinama, koje su tu stvarnost održavale. U odnosu na druge ljudе nije im bio potreban, jer sa njima nikad nisu dolazili u dodir). U Novom Jerusalimu govor je isčezao iz suprotnih razloga: kako je za sve stvarnost bila ista, o njoj se nije imalo šta govoriti.

Potpuno odsustvo umetnosti potvrđivalo je, bez ikakve naučne rezerve, da je čovečanstvo u Novom Jerusalimu doseglo svoju arhaičnu težnju da sam život postane estetička kategorija, umetnička vеština koja će sve ostale učiniti izlišnim.

Odbacivanje odurne privatnosti, opake individualnosti i ubitačnog egocentrizma (svetih pojmoveva mutantskog sveta) činilo je od tih ljudi neraskidivu duševnu i telesnu zajednicu – otvorenu i svim životinjama – koja je zajedno živila i zajedno u grobu počivala.

I jedino što mu je ostalo nejasno, bio je njihov religiozni život. Nadao se, međutim, da će i njega shvatiti čim dešifruje dva pojma, očigledno kulturnog karaktera. Prvi je bio »furuna«, drugi »paraša«. Oba su označavala slične, tek veličinom različite, šuplje, cilindrične predmete od metala, u kojima se najverovatnije izražavala kako harmoničnost zajednice, tako i harmonija kosmosa. U svakom slučaju, bar je njihova opšta religiozna namena bila izvesna, ako se o samoj veri malo što moglo kazati, jer su ti predmeti stajali u svakoj odjaci Novog Jerusalima isto onako kao što su kućni bogovi i kumiri štitili domove najranijeg čovečanstva. (Raspologao je nepotpun kopijom jedne knjige, takođe u ledu Severa nadene, koja se zvala »Sveto pismo« i bila, očigledno, istorija nekog ranijeg nesavršenog sveta, jer je obilovala jasnim nasiljem i nejasnom filozofijom. U njoj su se pominjala mnogobrojna božanstva, ali Furune i Paraša nije bilo među njima. Novi Jerusalem je, međutim, našao. O njemu je pisalo:

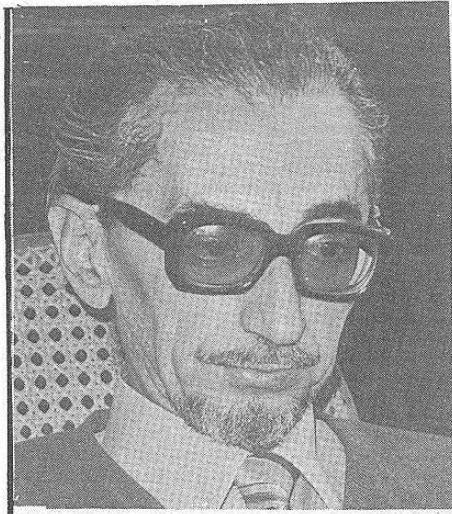
»I odvede me u duhu na goru veliku i visoku, i pokaza mi grad veliki, sveti Jerusalim, gde silazi s neba od Boga. I imaše slavu božju, i svetlost njezina beše kao dragi kamen...«

Bio je zbog tog otkrića i srećan i tužan. Srećan što se proročanstvo ispunilo. I tužan što je tako kratko trajalo.

U svakom slučaju, tajna slanja u podrum na četvrtu dan se razrešila, silogistički čorsokak se otvorio. Ako se neko opštepriznato pravo – na sreću ili pravdu, recimo – ne ostvaruje, ne mora odmah značiti da se ono hotimčino uskršćuje. Tako bi nešto bilo prirodno u nesavršenoj zajednici. U idealnoj, to bi protivrečilo njenoj idealnosti. Kako je Novi Jerusalem nesumnjivo bio model savršenog društva, do neostvarljivosti nekog opštег prava moglo je doći jedino tako što za njega nisu postojali objektivni uslovi. (Prema njegovoj ekspertizи, u rđavoj protodržavi gladovalo se, jer je hrana loše distribuirana; u dobroj, jer je nije bilo. Za ljude to možda i nije činilo značajnu razliku, ali je za istorijsku nauku ona bila presudna). Jednostavno, pravu koje se inače priznavalo nije se moglo udovoljiti, jer za to nije bilo uslova. U ovom slučaju, gde su pacovi uslov sreće, zato što ih nije bilo dovoljno. Od te tačke zaključivanje je već teklo rutinski. Logički je sledilo da se, pri oskudici u pacovima, sreća mogla ostvarivati samo na smenu. Morala se deliti, iako je po prirodi i shvatnji ljudi Zek-civilizacije bila nedeljiva. Mogla se uživati samo od vremena do vremena. Ova, naravno, vrsta sreće, jer je imao dokazu da su ljudi, trenutno lišeni podrumskog uživanja u pacovima, u međuvremenu, dok su na svoje pacove čekali, bili usrećivani na druge načine. Visok osećaj za pravdu, po kojem ništa što živi sreće ne sme biti lišeno, pridodat beše opštim načelima mudre civilizacije Novog Jerusalima. Iz onog što je od prošlosti saznao, izvesno beše da je presudni problem Prvog čovečanstva – koji ga je, po svoj prilici i uništio – bio u usklađivanju opštег prava na sreću s opštim pravom na pravdu. U večnom ledu Severa, ova se prava najzad pod rukom uzela, protivrečje egzistencije je razrešeno, vekovni ideal postignut, krug se konačno zatvorio:

U Novom Jerusalimu svako je imao svoj trenutak s pacovom.

(Odlomak priče »Novi Jerusalem«, iz antropološke zbirke »1999«.)

pisanje uči razumevanju (razgovor s Borislavom Pekićem)

Uoči izlaska sabranih dela Borislava Pekića, (»Partizanska knjiga« – Bg.), redakcija je bila zainteresovana da napravi intervju sa autrom i, nakon nekoliko meseci, pristigli su nam odgovori iz Londona. Borislav Pekić, rođen u Podgorici 1930. godine, do sada je objavio sledeće romane: »Vreme čuda«, »Kako upokojiti vamprira«, »Hodočašće Arsenija Njegovana«, za koji je dobio NIN-ovu nagradu 1971. godine, »Zlatno runo« u pet knjiga; potom »Na ludom belom kamenu« izabrane tragikomedije, negrenu na Sterijinom pozorju za komediju 1972. godine, »U Edenu na istoku«, izabrane farse, »Tamo gde Lože plaču«, eseji, izbor iz dnevnika. Drame: »Generali«, »Kako zabaviti gospodina Martina«, »Remek delo i sudbina umetnika«, »Kategorički zahtevi«, »Budenje vamprira«, »Razaranje govora« i »Korespondencija«. Takođe, Pekić ima više od trideset radio-drama.

U literaturi ste se javili dosta kasno, u tridesetoj godini života, krajem 1965. Za dvadeset godina književnog rada, koje iskustvo smatraje najdražocnjim?

– Biti u književnosti je stajati na mrtvoj straži fronta imaginacije prema stvarnosti, ali istovremeno i u fokus ukrštanja različitih, često protivrečnih vrsta realnosti. U polju trajnog sukoba društvene i duhovne moći, takođe. To vam je kao da ste u gerili. Noć je, a u toj trminu interesa i motiva, antagonističke snage izmeđane. Ne vidite metak koji će vas ozdati, pa možda i ubiti. Ne znate ne koga pucate, pa i ako znate, koga će uistinu vaš metak pogoditi. Najmanja cena koja se u tom ratu plaća su izvesni kompromisi, što ih, verujem, ne bih pravio da se ne bavim književnošću.

U međuvremenu stičete izvesna iskustva. Sa stiđom ostavljavajući po strani ona destruktivna, koja od vas mogu napraviti moralno čudovište (što se pišuća događa češće nego što se misli), govorimo samo o onim vrednim. Dragocena su iskustva samospoznaje, naročito tamnijih načijica vlastite ličnosti, koja vam daju izvesnu kontrolu nad sobom. Dragocena su, takođe, saznanja o svetu oko sebe, koji bi vam, bez ovog poziva, bio pristupač u nešto jednostranim jednostranim. Ali je za mene najdragocenije iskustvo razumevanja.

Književnost piše uči, ili treba da uči, razumevanju drugih ljudi, čoveka uopšte, a što ga oni najčešće rezervišu za svoje junake, što ga u životu ne primenjuju, to je opet nešto što valja razumeti kao jednu od mnogih nedoučenih škola.

Da bih objasnio što pod tim iskustvom podrazumevam, poslužiće mi citat iz Kliford Simakovog »Grada«:

»Vi ljudi ste usamljena stvorenja. Nikad niste poznavali svoga bližnjeg. Ne možete ga poznavati zato što nemate onu zajedničku sposobnost razumeva-

nja, koja jedina omogućuje da ga razumete. Vi imate prijateljstva, sigurno, ali se ta prijateljstva zasnivaju na čistim emocijama, nikad na stvarnom razumevanju. Vi se slážete, ali pre uz pomoć tolerancije nego razumevanja... Džuvejnova filosofija daje sposobnost da se oseti gledište drugog. Neće te obavezno primorati da se s njom složiš, ali će te naterati da ga priznaš. Ne samo da znaš o čemu taj drugi govor, već i šta on u vezi s tim oseća. Sa Džuvejnovom filosofijom moraš prihvati vrednost ideja i znanja drugog čoveka... Ljudi koji stvarno razumeju jedan drugog, prihvataju ideje jedan drugog onako kako stoje, vide stvari onako kako bi ih taj c. ugi video i prihvataju njegovu zamisao kao da je njihova. Čine je, u stvari, delom sopstvenog znanja koje bi se moglo primeniti na dati predmet...»

Eto, to je onaj tip razumevanja kojem književnost, uči, ali ne čitaoca, već pisca. Da bi umetnički istinito oživeli jedan Karakter, vi se magijski s njim morate poistovetiti, u njega duševno uči, u Simakovom smislu primiti i primeniti njegovo gledište, bez obzira šta o tom Karakteru misili, ma koliko vam lično možda bio odvratan. A ako pišete polifoni roman, s više likova, života, opredeljenja, podjednake arhitektonskе važnosti, vi na sve njih morate primeniti isto razumevanje, a priči ostaviti da izabere svoje miljenike. Samo tako te likove, njihove postupke, govor, misao, osećanja možete učiniti jedino mogućim, odnosno – ubedljivim, (umetnički istinitim). U protivnom, napravite animirane lutke, voštane modele jedne iluzije, svejedno jesu li one personalne ili opštne, svojevoljno izabrane ili nekom filozofijom antropologijom, ideologijom naturene.

Za mene je, stoga, jedan od presudnih kriterijuma vrednosti nekog pisca njegova sposobnost da razume, objasni i oživi ličnosti, situacije, ideje koje osobno ne poznaje, ili ih, ako ih poznaje, odbacuje. Probrni kamen dobre literature nije lik logoraša Aušvicia, nego logorskog komandanta Hesa.

Pisanje uči razumevanju, a razumevanje poštovanju onih drugih (sartrovskog pakla). Primena razumevanja u životu je, opet, najdragocenija posledica tog nauka.

Moram, na žalost, učiniti jedno priznanje. U tom procesu, ja sam tek na pola puta. Mahom mi uspeva ljudi da razumem, ali još nisam dospeo do onog stepena stvarnog razumevanja, s kojega bih mogao, ne samo njihova gledišta i postupke da shvatim i priznam, već i da im ih praštam.

A sve dotele dok razumete bez praštanja, pitanje je da li ću upotprije razumete.

Vi pokazujete izrazit osećaj za vrednovanje dokumenta, studije i literarna istraživanja. Koliko kreativnog nalaziš u tom traganju, a koliko se predaje samom činu pisanja?

– Sva su istraživanja, po prirodi stvari, racionalna, jer da nisu, ne bi ni potrebna bila. Pisanje je, međutim, nešto sasvim drugo. Najблиži bili bio svom tumačenju procesa ako bih kazao da je pisanje – iracionalna transkripcija racionalnog, Magija inspirisana izvesnim faktima realnosti, i zasnovana na ličnom shvanjanju istine u njima. Jer, opet, kada bi ovaj proces bio u potpunosti racionalan, jedva da bi i on bio potreban. U svakom slučaju, ne bi se smeo definisati kao – umetnički.

Bojim se da našom kritikom hara ozbiljan nesporazum kad je reč o odnosu Proza-Dokument(Fakat), što, odnekud, sasvim nelogično, ne komanduje tumačenju šireg odnosa Umetnost-Stvarnost, iz kojeg bi onaj prvi prirodno morao proistići, a koji, verovatno, počiva na nerazumevanju mentalnih, psiholoških, emotivnih, pa i metafizičkih (racionalnih, dakle, ali i iracionalnih) procesa prilikom umetničkog pisanja. Na silu se Boga pokušava utečišiti neka »dokumentaristička škola«, kao da bi sve druge, one koje dokument(Fakat) grafički ne separiraju, premaju ga i te kako mogu već ugradenog u prezno tkivo koristiti, bile, zapravo – nedokumentovane, pa prema tome nedokazane, proizvoljne, ukratko lažne. Ova se škola, izgleda, sada suprostavlja, u maketnoj stvarnosti naših teorija, s jedne strane tzv. stvarnosnoj, a s druge još takozvanoj apstraktnoj književnosti. (Ili »književnosti ideja«, kao da, u vremenu ideja, ideje nisu deo stvarnosti, nego naše poremećene uobrazljive.) Slični nesporazumi dogadali su se kad je kao obavezan uzor, neka vrsta univerzalnog recepta, preporučivana »stvarnosna proza«, kao da je ona druga, ili svaka druga, sablasna igra naših iluzija u ogledalima, koja su, povrh svega, još i konkavna ili konveksna, pa daju sasvim izopćene slike realnosti, ili, kad bi se problem gledao sa strane ove književnosti, kao da je »stvarnosna« – tek nepreradeni dubre primitivno shvaćene stvarnosti.

No, nije na meni da te nesporazume ispravljam. Ispraviće ih vreme, i naša potreba za uvek novim i

protivrečnim teorijama, kojima ćemo objasniti nešto što je neobjašnjivo, jer kad bi objašnjivo bilo, umetnost bi bila занат koji bi i prosečni računa računar mogao savladati.

Moje se shvatanje tog procesa, a i moj praksis, najbolje možda može videti iz pravdanja što sam ga nedavno održao na Londonskom univerzitetu, pod naslovom »Istoriski roman i istorijska realnost« iz kojeg prepričavam nekoliko stavova:

Empirijsa s kojom se mi, pisci, po svojim knjigama mučimo, serija je nejasnih Roršahovih mrlja, u čijoj nepristupačnoj objektivnoj stvarnosti, svako od nas vidi neki drugi sadržaj, stvarnost koja se često bitno razlikuje od stvarnosti u očima drugih posmatrača, ili od »stvarnosti po sebi«, ako tako nešto uposte egistira.

Suštinska istorija jednog doba, bar ukoliko se literatura tiče, kreće se nevidljivim kanalima osećanja i mišljenja, a ne kanalizacijom koju vidimo i ono teče uglavnom izmet. Istorija je za umetnost i ono što se, uprkos naše pismenosti, ne može zabeležiti, ono što se, uprkos naše graditeljske veštine, ne može materijalizovati.

Pisanje istorijskog romana je mukotrpna i neizvesna rekonstrukcija izumre životinje na bazi izgleda njene sačuvane repne kosti. Niranje logičkih, ali i magijskih pretpostavki o tome kako je osećao, mislio i postupao čovek, o kome su naša znanja analoška i posrednja od onih što ih imamo o vasioni. To je posao u kojem će se čist Razum uvek osećati bespomoćan, svestan, ako je razuman, da raspolaže isključivo faktima, poznaje samo ljušturu ljudske istine.

Takva ljuštura neke ljudske istine je i tzv. dokument (zabeleženi »fakt«). On je jedan od mnogih puteva prema istini, ali sama ta istina – nije. Dokument ne daje sam po sebi autentičnost, on je finigira, a umetničku istinitost daje snaga subjektivne transpozicije tog dokumenta u umetničku nad-realnost.

Stoga svaki dokument, u širem smislu svaki fakat, uzimam kao i samu realnost, bez poštovanja prema spoljnim, prividnim istinama, s nadom da će medu njima, unutar njih, naći i onu svoju, u umetničkom smislu onu jedinu pravu, koja će, upravo kroz metastvarnost umetničke vizije, postati i univerzalna. Stoga je, takođe, dokument (opštěusvojeni fakat), kod mene često tek kontrapunktalni element, i zastupa istorijski privid, laž, polulistinu ili zabludu, a slobodno se imaginaciji, ili kreativnoj magiji jedne dublike spoznaje, kako hoćete, ostavlja da traža za njegovim stvarnim istinama.

● »Zlatno runo« je jedan kritičar nazvao »romani-rekom«, sa stotinom likova i dramskih situacija, više vekova, i na nekoliko hiljada stranica. Kad ste započinjali ovo delo, da li ste predviđali njegovu obimnost i složenost, ili je to tek kasnije usledilo?

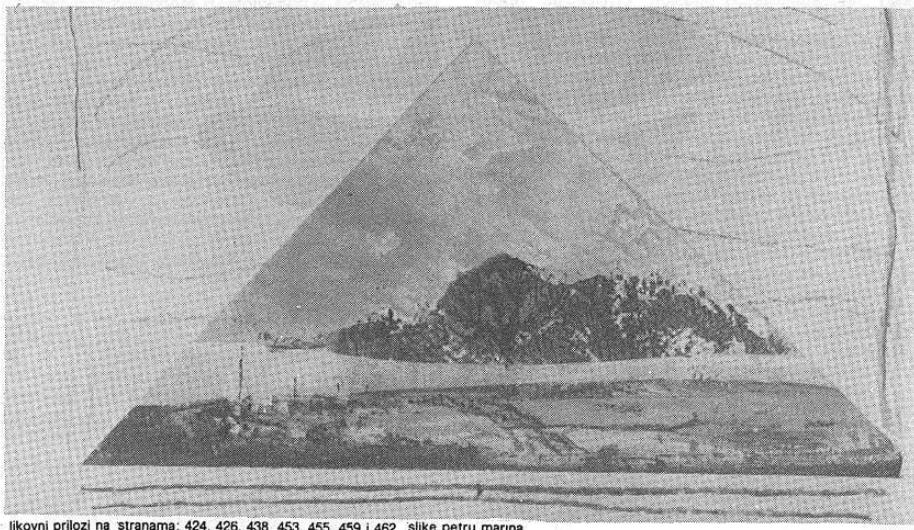
– »Runo« sada ima oko 2500 objavljenih stranica, a kad bude završeno, sa VI i VII knjigom, imaće ih preko 3500. Zar to nije odgovor na vaše pitanje? Da sve to unapred nisam predviđao, ne viđam kako bih knjigu uposte napisao kako sam je napisao. Kako bih napisao prvo poglavje, u kojem se nagoveštavaju gotovo sve bitne epizode njegovanske argonautike? Kako bih se smeo usudit da tek VII, mitskoj knjizi ostavim da bude ključ za stvarna značenja sadržine svih prethodnih? Da ne-

mam lajtmotiv Arga, kako bih mitskog praoca mojih Simeona odveo na pravi Argo da, u društvu grčkih heroja i polubogova, plove u Koilidu po stvarno zlatno runo? Da nisam kroz sve tomove sproveo naročiti odnos Simeona prema konjima, kako bih Gazdu, poslednjeg od njih, u epilogu, ni u kakvoj halucinaciji, već sasvim realistički, pretvorio u crnog konja i, oslobodenog kazne većnog kruženja, pustio da odgalopira na jug, Arkadiji, postojbinu svoje kentaurske rase?

Gоворili ste »romanu-reci«. Ostanimo pri toj metafori. Od izvora reke idu ušću, idu tamo gde su upućene koritom. (Za razliku od potočića koji spontano može tražiti svoj put.) Tamo gde korita nema, ili gde se ono ne drži, reka se razvila i nastaje poplava. Kompozicija je za roman isto što i korito za reku. Ako je nemate, tekst vam se razliva i stvara prijave bare, i u značenjskom, i u formalnom smislu, smislu opšte arhitekture dela. Ovakvu vrstu polifonijskog, sinkretičkog romana, sa mnogo likova i bezbroj tačaka njihovih ukrštanja, u realnosti, snovima i vizijama, kroz nezavisne prostorne planove koji se tek moraju sinhronizovati, kroz horizontalno shvaćeno vreme, slično zmiji što guta svoj rep, sa nebrojeno, očevdano programskim, unutrašnjim referencijama i asocijacijama, tehnički je nemoguće pisati bez relativno striktnog plana, precizne kompozicije unapred promišljene strukture (uz sve, premda ograničene, slobode koje čoveku i tada ostaju na raspolažanju za tzv. inspiraciju), i većine klijučnih problema sadržine i forme pre stvarnog pisanja već rešenih. Ako želite veliku sintezu, morate unapred znati njene osnovne sastojke, inače nećete dobiti rezultat kojem težite. Ako u legenu nema svih elemenata od kojih se jedan amalgam dobija, dobiceći ili ništa, ili neki sasvim drugi. S obzirom na višestruku interakciju osnovnih sastojaka, veliki roman, u smislu polifonog, u dobroj meri stvar organizacije (kojoj u pomoć priskače inspiracija tek da je dokeža, a sam bog zna koliko za nju ima mesta i u najsvršenije zamišljenoj knjizi), a ako nije, ako te organizacije nema, onda jedino može proizći haos, nejasna zbirka značenjskih i formalnih omašaka. Dopoštam, medutim, i ovu mogućnost, ali je dopuštam samo velikom daru. On možda i neće napraviti haos (tu će se sama inspiracija pojavit u ulozi naknadnog organizatora, ali zanemarujući svoju pravu ulogu tragača za izrazom, detaljem, sponama, varijacijama itd.), no sasvim je sigurno da, isto tako, neće napraviti ni delo najvećeg mogućeg Reda, i u umetničkom smislu i u smislu harmonije, što je, opet, jedno isto.

Jer, ako već, po prirodi tvari, ne mogu kontroljati refleksu i refleksiju čitaoca moje knjige, kad bih tome dodata i neuspeli ili nedostatki volje da kontrolisem svoju književnu refleksu i refleksiju, ne bih napravio roman-reku, već bespomoćni balvan na njenim talasima, talasima tzv. spontaniteta.

Danas mi nekako na pamet padaju samo vojna porederija, pa će se opet jednim koristiti. Po strani od prvobitnog impulsa koji je stvar dara, kompozicija određuje strategiju, inspiracija tek taktiku. Kada bi taktičke ideje komandovale strategijom, ni jedan rat ne bi bio dobijen. Sve bi vojskovode prolazile kao Hanibal koji je izgubio italijansku kampanju samo zato što se nije držao svog strateškog cilja – Rima, već dopustio da ga odvuku sporedni i taktički inspirirani polucičevi.

Ilkovni prilozi na stranama: 424, 426, 438, 453, 455, 459 i 462 slike petru marina

— Posledicu preorientacije s temom prošlosti (sa- dašnjosti koja iščezava) na teme budućnosti (koja teče). Proučavajući prošlost, shvatio sam u kojoj je meri ona odredila našu sadašnjicu, i u kojoj će meri ova da nam propiše budućnost. Ni najmanje me nisu obradovale konsekvenscije tog shvatjanja. Ne stidim se reći da su me i uplašile i užasnule. Jedno je u mladosti čitati negativne utopije u naučnu fantastičku, a drugo, na pragu starosti, shvatiti koliko u njihovim proročtvima ima već aktuelizovanog ili neizbežnog realiteta. I koliko taj realitet, na izgled usavršavajući naše moći i sposobnosti, i uprošćuje, i obogaljuje našu ljudskost, a da joj izvesna od ovih usavršavanja prete sporijom (kibernetiskom mikrobiološkom) ili naglom (nuklearnom) terminacijom.

Ne znam koliko tog shvatjanja ima kod nas, iako ga, ako ga uopšte ima, mi u obzir uzimamo — sudeći po nekim razgovorima koje sam sa prijateljima vodio, i po izvesnim neprijateljskim primedbama s kojim su u novinama moja strahovanja dočekana, eventualno razumevanje je, izgleda, potisnuto, po načelu naopakog prioriteta, lokalnim problemima, ili je eliminisano, uostalom plausibilnim utiskom da ne vredi razmišljati o nečemu povodom čega se ništa pametno ne može preduzeti (ne velim da može, ali strah nije stvar pameti nego instinkta; ponekad se naime događa da taj strah instinktivno nade neko pametno rešenje, ili da bar natera čoveka da ga traži) — ali ako živite iz neposredne blizine okruženju nuklearnim bazama, prirodnim magnetima svakog atomskog udara; mikrobiološkim laboratorijama, koje, nezadovoljne vašom primitivnom biološkom organizacijom, želete da od vas naprave biološko savršenstvo, ili monstruma, kako gde i kako kad; a zatim i kompjuterskim istraživačkim centrima, koji su bar prema korifejima vrstačke inteligencije, nezadovoljni i biologijom, s Majkom prirodom, tim neuspelim čedom Haosa ili Boga, pa žude da nas definitivno rafiniraju, tako što će nas jednostavno izbaciti iz kože i u njen plastični model potprati sve što nauka u meduvremenu pronađe kao pogodniji i efikasniji surogat našim bednim osećanjima, nagonima, mišljenjima, našoj konfuziji i izlišnjoj slobodi volje; ako svakog dana lično vidim kako zablude tehnološkog progresa, po principu da ono što može i mora biti, eliminira prirodu, sve što je spontano zamjenjuje vrstačkim, sve što je slobodno zamjenjuju programiranim, tako da će od celokupnog nasleđa što su nam ga dinosaurusi ostavili, ostati verovatno samo neki čudom zanemareni predeo, neki Orevolov Zlatan Kraj; kad se svuda odvija proces totalizacije države i utilitarizacije grada, mračan proces organizacije pojedinačne svesti na višem bezličnom nivou; kad se ljudska prava više ne krše da bi se čovek porobio nego oslobođio, a špijunaza kao najstarije sredstvo miroljubive međunarodne politike i kontrole domaće osuđena od takode međunarodnih sudova, ne menja svoje navike, nego jedino aparate za prisluškivanje; kad se sve to, i još mnogo više od toga događa, kako ostati ravnodušan?

Znam da je od izvesne važnosti — a svako je ceni prema svom mestu od epicentra događaja, shvaćenog kao zemljotres — hoće li za predsednika opštine ili bilo na koju funkciju doći ovaj ili onaj čovek, jer od toga će možda zavisiti hoće li se pisati stvarno »Bela knjiga« ili neka crna, a od toga izvesni aspekti našeg života, ali, držim da je, bar podjednako, važno hoćemo li svij zajedno doživeti da se knjige uopšte pišu, hoće li biti zadovoljen najvažnijim i bazičnim aspektom života — da se živi.

Bez toga zbijala ne vredi biti predsednik opštine.

Čak ni grobar.

Tvrdi se da ljudi žive za budućnost. Socijalizam je od te budućnosti napravio isključivi razlog svog postojanja. Ali se svaka, čak i njegova generacija, uglavnom bavi iluzijama prethodne, ne misleći pri tom da u meduvremenu stvara svoje, koje će biti glavna tema (i muka) neke buduće. Ono što nas ograničava, to su, izgleda, uvek naši očevi, i uvek smo u žurbi da ih što pre pokopamo. Prirodne bi bilo da nas ograničavaju naši sinovi. Jer se svet ne pravi za pretke, nego za potomke. (Za nas u sadašnjosti, on je već napravljen.)

I jedan epifanijski momenat predviđanja, vredniji je od sto godina pamćenja.

»Besnilo« koje sam napisao, »1999« koju završavam i »Atlantis« koji počinjem, ova antropološka triologija nije, razume se, nikakvo epifanijsko predviđanje, već skromna racionalizacija njegove pozeljne mogućnosti.

• Vaše su knjige lišene autobiografske elemente, bar vidnih. Da li to znači da knjige koje pose-

duju autobiografske elemente smatrati manje uspelim?

— Nipošto. Slabom knjigom smatram samo onu koja nije uspela da ostvari svoju inherentnu naratu, od čega je ona sastavljena, potpuno mi je ravnodušno. Može biti i od isečaka iz novina, ako joj je svrha ova vrsta realnosti. Vlastite su uspomene grada kao i svaka druga. Ono što je presudno je forma koja ih književno oblikuje.

Život je možda najlepša priča za one koji ne umaju o njemu da pišu. Ali, za one koji to umiju, on postaje dvostruk. Ne kažemo ni lepši, ni bolji, ni uzbudljiviji, premda možda puniji, pa time i lepši, bolji, uzbudljiviji. Kažem samo — dvostruk.

Mome temperaturom prosti ne odgovara pisanje autobiografskog romana (premda ih volim čitati). Potrebu za stavljanjem u sadežstvo realnosti i vlastitog života zadovoljavam u dnevnicima. Ostalo iskustvo supsumirano je, apstrahujući, u mojim knjigama. Osnovni proces pri tom je izdvajanje ličnog doživljaja iz njegovog lokaliteta, amalgamisanje sa sličnim doživljajima drugih ljudi u neki nov entitet, koji, po mogućnosti, treba da ima univerzalne značenje, da se iz personalne ravni uspne do antropološke.

Daću vam jedan od poslednjih primera.

Oduvek sam znao da će zatvor, logor,apsana (kakav izraz!) da će to radikalno ograničenje ljudske slobode i to iskušenje da našu ljudskost, biti tema neke moje buduće knjige. Jedino nisam znao kako da je napišem izvan ličnih uspomena i dnevnika. A da bih ta svoja iskustva apstrahujući do univerzalnog, smatrajući ih beznačajnim prema nekim drugim iskustvima, bilo je neophodno da ih oslobodim — sebe. Uostalom, ja nikad nisam bio u koncentracionom logoru, a upravo sam njega htio da opišem kao simboličnu krunu naše materijalističke civilizacije, kao kaznu izgona iz našeg materijalističkog Edena u pakao — u pakao rudimentarnih oblika života. Zajedno sa ispodvodom formom, time se iz projekta morala isključiti i njegova doslovna realističnost (ali ne i dokumentarnost, ne i fakografija logorskog života). Morao sam nači postupak koji bi, poštujuci fakta, pojam koncentracionog logora, kao šire metafore, podigao iznad njih, izvodeći ga iz istorijske realnosti i uvođeći u jednu višu — antropološku. A u tome bih uspeo samo ako bih mogao dokazati da, pod izvesnim okolnostima, koncentracioni logor može biti načrt jednog idealnog društvenog poretku. U okviru »1999« napisao sam novelu »Novi Jerusalim« (inace stvarno ime jednog stvarnog koncentracionog logora na severu). Arno, arheolog buduće mutantске civilizacije, u nastojanju da svoj ultraindividualistički svet, u kojem svaki čovek živi već vekovima sam i bez ikakvog dodira sa drugim bićima, mesijanski spase propasti laganih odumiranja, otkriva u ledu, na domaku Arktičkog kruga, staru, davno isčezelu civilizaciju, o kojoj u Vrsti ne postoji više ni pamćenje, a nekmoli istorijski dokazi. Na osnovu besprekornih logičkih zaključaka, rigoroznom naučnom i racionalističkom procedurom, on naopaka značenja arheoloških iskopina pretvara u teoriju idealnog društva, koje je počivalo na mitu zajedništva, odbacivanja materijalnog, obožavanja spiritualnog, visokog morala i srođivanja sa prirodom, i u kojem su ljudi punim životom živeli srećno, onako kako bi trebalo da živi njenog svet usamljenih mrtvaca.

Ova groteska, ova mračna pverzija istorijskog mišljenja, snabdeva moj koncentracioni logor metaforičnouverzalnim značenjem, bez kojega se ja njim ne bih mogao baviti. Ne tvrdim time da je ovaj metod pravi, čak ni dobar — u izvesnim istorijskim okolnostima on to svakako nije, ali da bi se pisalo kao Složenjicin, moralno se u logoru živeti — kažem jedino da mi nikakav drugi nije dostupan.

• Kad smo već kod zatvora, bili ste u njemu od 1948. do 1953. kao član ilegalne omladinske organizacije »Savez demokratske omladine Jugoslavije«. Jednom ste rekli da je to bila vaša »tehnička greška«. Šta ste time hteli da kažete?

— Tehnička greška je bila u tome što su me uhvatili. Osim nje, nije bilo nikakve druge greške. Sve se odvijalo po prirodnom, tako rekuć sudbinskom nacrtu. Sve se moralo dogoditi kada što se dogodilo, pa ako je tako moralno biti tu ni sa čije strane ne može biti nikakve greške. Prava greška pretpostavlja pogrešan izbor, a za mene i moje drugove tada drugog izbora nije bilo. Pretpostavljam, 1948, ni za vlasti. Ako se čovek uspije na drvo da ukrade zabranjenu jabuku, ne može se žaliti ako ga uhvate — može se jedino ljutiti što je uhvaćen — ili ako sa drvetu padne. A kajati se može samo ako jabuke kojih je gladan može naći na nekom drugom drvetu. Kako njih, bar za mene i moje drugove, na

drugom drveću tada nije bilo, morali smo se uspeti na ovo zabranjeno. Ja sam se uspeo, pa, i, kao što vidite, ništa mi ne fali. (Osim, naravno, one neuzbrane jabuke, ali je taj nedostatak sada više u polju nostalгије.) Međutim, ja se zato niti kajem, niti bi vredelo i da hoću. S tim trikom ljudi pokušavaju i na sudu, pa svejedno zbog toga ne dobiju ni godinu manje. (Ja sam dobio još i pet više.) Naravno, ja ne mislim da sam u zatvoru nešto dobio — izgleda da je to uspevalo samo predratnim komunizma u predratnim zatvorima — niti da je robija naročito pogodno mesto za sticanje bilo čega, osim privremenih vašaka i trajnih organskih insuficijencija. Robija je, uglavnom, mesto gubitlja vremena. I, naravno, ne želim da celog života živim u tom zatvoru, da na njega mislim, i da zbog njega patim. On je u moj život uračunat, sveden, pretvoreno možda u neko opšte iskustvo u pogledu ljudske pozicije, i otpisan — kao kralj. Ali da sam na Golom otoku, umesto u Sremskoj Mitrovici, proveo pet-sest godina, ja mačno bih drukčije mislio. Ali zato što bih, kao levica, bio u zatvoru u svojoj zemlji, a ne, kao desničar, u zemlji koju onda nisam smatrala svojom. Zato što bih i sada verovao da sam bio nevin i krivo optužen, opanjan, rđavo shvaćen i nepravedno zatvoren — što bi, prema našim današnjim saznanjima na ovu temu, lako bilo moguće, premda na samoj stvari ništa ne bi menjalo. Ali ja nisam bio nevin, ja nisam bio nepravedno zatvoren — izvesni retuši na mojim akcijama više su stvar ondašnjih navika nego zle volje — ja sam stvarno povredio postojeće zakone zemlje, ma šta onda mislio i o njima i o zemlji. Mi smo, naime, uradili većinu stvari za koje se mislio da smo uradili. Golootocani ili nisu uradili ono što se mislio da jesu, ili su uradili, ali je to bilo u teškoj nesrazmeri s postupkom koji je nad njim primeđivan, a u kojem su oni bili prisiljeni i sami da učestvuju. Stvar je zavisila, dabome, od mnogih okolnosti, od kojih slučaj nije najbeznačajniji, ali je, teorijski uvez svaka ličnost u tom logoru mogla da izmeni mesto sa svakom drugom. Premda, u praksi, upoznata sam mnogog za koje sam siguran da to ne bi mogli. Za mene takva šansa nije postojala. I teorijski i praktično, ja sam u Mitrovici mogao biti jedino robijaš. A to, i psihološki, i u svakom drugom pogledu, znatno i uprošćuje stvar i olakšava je. I jedna druga stvar povodom »naših robija« je priroda. Goli otok nije bio jedini naš zatvor. Ni u drugim zatvorima tog vremena nije vladao baš švedski sistem izdržavanja kazne. Ali se o tome ne govori. Govorii se samo o Golom otoku. Možda se ljudi koji su samnom bili u regularnom zatvoru neće složiti, ali ja mislim da je i to takode prirodnih. Najpre, jer se i Golootocani i oni koji su ih tamo slali u tome da je nema i bilo mesto tamo gde smo dospejeli (njima, opet naravno, nije), a zatim što je ta epizoda deo istorije Partije, neprijačan, ali deo. A šta smo i mi? I kao tema i kao sudbine, na dubritu smo istorije. A ko se brine za ono što je pozadi, daleko iza kuće?

• Šta je Vaš najveći problem i najveća lična briga u životu?

— Voleo bih da smem reći — kako ne lagati, ali moram da kažem — kako lagati što manje.

Živimo u laži, i s laži. Svojom i tudom. U laži egzistencije, laži istorije, laži civilizacije, laži opštete dvo-misli. A život u laži sam sobom nosi svoju odmazdu. Ona je u gubitku identiteta. (Ako smo nesrećni da to ikad shvatimo; ako nas ne posluži sreća pa se sa svojom lažnom ličnošću srodimo. U prvom slučaju, tragedija je slična onoj koju bi doživeo čovek sposoban da pamti sve svoje inkarnacije, i kako je bio čovek, i kako je bio crv.)

Laž koja i najmanje prelazi skromnu mjeru civilizovanih kompromisa (opštetsvojene laži bez koje bi život bio apsolutno neodrživ), ostavlja trajne i transformirajuće tragove na duh, moral i personalitet čoveka. I to bez obzira na koji način i do koje mere uspevamo da se separiramo od laži koje izgovaramo ili činimo. Ko je navikao da laže druge, završice time što će lagati samog sebe. Inače, u toj laži jednostavno ne bi mogao opstat. Nagonska samobrana uništiće sve kriterijume istine, i obmanuvi najzad sebe, čovek će nastaviti da druge laže, sada već bez ikakvih teškoća. Jer, u laži se ne može permanentno živeti. Ona se mora ili odbaciti, pa možda zbog toga i naglo propasti, ili usvojiti kao istinu pa propadati postepeno. U svetu dvomisli, trećeg puta nema.

I sad kako znati — ko ste, zapravo? Šta ste izabrali svojom slobodnom voljom, a šta su, za vas i u vaše ime, izabrale okolnosti, kojima ste vi na knadno dali imprimatur svoje volje?

• I šta je laž, ako ne znamo šta je istina?

Razgovarala: Radmila Gikić